

BIOLOGIYADA XONQIZI QO`NG`IZLARINING AHAMIYATI

Haydarkulova Gulhayyo Abdukarim qizi

Surxondaryo viloyati Termiz shahar 4-umumiy o`rta ta'lim maktabi

Biologiya fani o`qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada koxsinellidlar biologiyasi, hayot sikli va ekologik xususiyatlari, tur tarkibiga doir mahalliy, xorijiy ilmiy tadqiqotlar tahlil qilinib, koxsinellidlarning ekologik xususiyatlari, tadqiq qilinayotgan voha sharoitida qishlash xususiyatlari, muhofaza qilish yo`llarini aniqlashga doir ma'lumotlar tadqiq qilingan. Shuningdek, qishloq xo`jalik ekinlari zararkunandalariga qarshi kurashda ilmiy asoslangan chora- tadbirlarni ishlab chiqish uchun asos bo`la oladigan ilmiy adabiyotlarga katta e`tibor qaratilgan.

Kalit so`zlar: Xonqizi, zararkunanda, ekologik xususiyat, muhofaza qilish, xo`jalik ahamiyati.

KIRISH

Koxsinellidlarning ekologik xususiyatlarini, jumladan ularning qishlashi bilan bog`liq bo`lgan xususiyatlarni o`rganish, qishloq xo`jalik zararkunandalariga qarshi kurashda ulardan foydalanish nuqtai nazardan muhim ahamiyatga ega. Koxsinellidlarni tog`li hududlarda qishlashi uchun erta ko`chib o`tishiga asosiy sabab, yozning ikkinchi yarmida ular oziqasining yetarli bo`lmasligi, jumladan o`simlik bitlarining yozda keskin kamayib ketishi sabab bo`ladi.

Maqolada ularning qishlash hususiyatlari va tiplari bayoni keltirilgan. Asosiy maqsad:

- Koxsinellidlarining tur tarkibini aniqlash, ularning taksonomik tavsifi va ekologik xususiyatlarini tahlil qilish;
- koxsinellid dominant turlarining oziqa zanjiridagi

o‘rnini aniqlash;

▪ o‘rganilayotgan koxsinellidlarining biotoplar bo‘yicha taqsimlanishini aniqlash;

▪ tadqiqot o‘tqazilayotgan vohada koxsinellidlarining qishlash xususiyatlarini aniqlash;

▪ koxsinellidlarni muhofaza qilish va muhim turlarining xo‘jalik ahamiyatini o‘rganish.

ADABIYOTLAR SHARHI

Xonqizi qo‘ng‘izlarining o‘simlik zararkunandalariga qarshi biologik kurashdagi ahamiyati to‘g‘risida V.V.Yaxontov [1], Z.K.Adylov [2], ularni areal ichida tarqatish, mahalliy turlarni muhofaza qilish, samaradorligini oshirish borasida V.V.Yaxontov [3], R.A. Alimdjanov [4], ayrim koxsinellid turlarining to‘planib kishlash xususiyatlari V.V.Yaxontov, Z.K.Adylov, A.K.Mansurov, A.Sh.Xamraev, Yu.Q.Babanov [5], xonqizi qo‘ng‘izlarini chetdan introduksiya qilish va iqlimlashtirish masalasini L.S. Ulyanova [6], Qoraqalpog‘iston mevazor bog‘lari xonqizi qo‘ng‘izlarining biologiyasi, ekologiyasi va tarkibi, turlarning trofik bog‘lanishlarini S.A. Mangutova, Farg‘ona vodiysi olma daraxtlari ayrim xonqizi qo‘ng‘izlarining biologiyasini T.Voxidov, Qarshi cho‘li xonqizi qo‘ng‘izlarining tur tarkibini A.K. Mansurov, Jizzax viloyati biotsenozlarining tur tarkibini ham A.K. Mansurov, danakli meva daraxtlari zararkunandalarining sonini kamaytirishdagi xonqizi qo‘ng‘izlarining ahamiyatini X.N.Muratov, X.N.Muratov, A.G.Davletshina lar tadqiq etganlar.

TADDIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Monovoltin tipidagi turlar oziqalarining yetarli bo‘lishiga qaramasdan kuzda diapauzaga o‘tadi. Masalan, yoz oxirlarida *Semiadalia undecimnotata* yosh qo‘ng‘izlari tog‘larga ko‘chadi va u yerda 8-9 oy diapauza holatida bo‘lib, kelasi yili may oyi oxirlarida diapauzadan chiqqan qo‘ng‘izlar tog‘larda pasttekislikka tushadi.

Bu turdagi koksineidlar qishlashda tepalik va quruq joylarga to‘planishi bir necha bor qayd qilingan [3].

Koksineidlar sinantrop tipda qishlashi ham qayd qilindi. Jumladan, 1973-1974 yillari *Adalia bipunctata* va *Synharmonia conglobata* turlari Buxoro shahar ayrim xonadonlarning oyna romlarida ko‘plab qishlash hollari kuzatilgan. Ammo vaqti-vaqti bilan havoning ilib ketishi va bahorning erta kelishi bilan qishlayotgan qo‘ng‘izlar uyg‘onib ochlikdan nobud bo‘lgan hollar ham tadqiqotlar davomida kuzatilgan.

Koksineidlarning aholi yashaydigan imoratlarda qishlashi, ular eng ko‘paygan yillarga to‘g‘ri kelib, ko‘pgina aholi punktlarida ro‘y berib turadi. Ammo, bu hodisa alohida o‘ziga xos qishlash tipini hosil qilmaydi. Koksineidlarning qishlash jarayonidagi bunday hodisa sababini, ko‘pchilik dominant turlarning har xil joylarni tanlash xususiyatiga ega ekanligida debko‘rsatish mumkin.

NATIJARLAR

Tuproq yoriqlarida ko‘pincha *Coccinella septempunctata* va *Adonia variegata* turlari qo‘ng‘izlarining qishlashi ham ko‘pchilik namunalarda qayd qilingan. Shuni qayd qilish lozimki, ko‘pchilik koksineid turlari, jumladan, *Thea vigintiduopunctata*, *Stethorus punctillum* bir xil qishlash tiplariga xos bo‘lsada, ammo *Coccinella septempunctata* bundan istisnodir, chunki ular turli sharoitlarda – tekisliklarda, toshlar, xazonlar ostida, o‘simlik va butalar orasida, tuproq yoriqlarida, ba‘zan daraxt po‘stloqlari ostida ham qishlashi kuzatilgan.

XULOSA VA MUNOZARA

Olib borilgan kuzatishlar shuni ko‘rsatdiki, cho‘l (tekislik) mintaqasida koksineidlarning qishlashdan chiqishi ko‘pincha mart oyi boshlarida, iliq kunlari havo harorati 17-20⁰ C ko‘tarilganda, koksineid qo‘ng‘izlari turli o‘simlik va daraxtlar bo‘ylab harakatlanib, bir joydan ikkinchi joyga ko‘chadi va kun sovushi

bilan o‘zlariga pana joy izlashadi. Aprel oyida esa, bu mintaqa qo‘ng‘izlari ommaviy harakatga kirishadi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Яхонтов В.В. Результаты опытов с перспективой применения божье коровок в борьбе с вредителями сельскохозяйственных культур Средней Азии. // Биологический метод борьбы с вредителями сельскохозяйственных культур М., Л., 1937. –С. 68-82.
2. Адылов З.К. Оценка эффективности тлевых коровок в снижении численности тлей на различных культурах в условиях Узбекистана. // Исследования по биологическому методу борьбы с вредителями сельского и лесного хозяйства. Новосибирск, 1964. -С. 117-119.; Адылов З.К. Зимовка хищных кокциnellид в Узбекистане. // Труды Среднеазиатского научно-исследовательского института, Защиты растений, выпуск 7. Ташкент, 1965 г Т. 7. -С.98-102.
3. Яхонтов В.В. «Применение кокциnellид в борьбе с вредителями сельского хозяйства»: Сборник «Полезные и вредные насекомые», Ташкент: Изд. АН РУз, 1960. -С. 7-85.
4. Алимджанов Р.А. Об одной из возможностей охраны полезной энтомофауны хлопкосеющих зон. // Об охране насекомых. Тез. докл. II совещ., Ереван, 1975, -С. 11-13.
5. Мансуров А.К., Хамраев А.Ш., Бабанов Ю. Охангарон воҳаси кокциnellидлар фаунаси ва қишлаш хусусиятига оид маълумотлар.// O‘zbekiston biologiya jurnali. -№ 3, 2001a.. -С. 45-49.
6. Ульянова Л.С. О возможности акклиматизации дальневосточной кокциnellид *Harmonia axyridis* Pall в условиях Узбекистана. // Труды ин-та, зоол.и.паразитол. АН УзР, 1956, т. 6. -С. 32-37.